

ԱՆՈՒՇ ՍՏԱՄԲՈԼՅԱՆ

ԻՐԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՄԻԱՅՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՀԴԻ ԲԱԶԱՐԳԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Թեև Մոհամմեդ Ռեզա Փեհլևի շահի իշխանության տապալումը քաղաքագետների կողմից գնահատվում էր ոչ միայն որպես Իրանում ամերիկյան քաղաքականության անմախաղեսպ, մեծագույն անհաջողություն, այլև լիակատար պարտություն, այնուամենայնիվ, ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջանները որևէ չափով պատրաստ չէին անգամ այս պարագայում համակերպվել Իրանում իրենց նախկին դիրքերից հրաժարվելու մտքի հետ: Դրա լավագույն վկայությունն է, թերևս, այն, որ ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտի Մերձավոր Արևելքի և Հարավային Ասիայի հարցերով զբաղվող Բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկը՝ Հ. Սանդերսը, Իրանից շահի հեռանալու հաջորդ իսկ օրը՝ 1979 թ. հունվարի 17-ին, շտապեց անդրադառնալ Իրանում ստեղծված միանգամայն նոր իրադրության վերլուծությանն ու մեկնաբանությանը, պարզաբանել նրա հնարավոր հետևանքներն Իրանում և ընդհանրապես Սիջին Արևելքում ԱՄՆ-ի քաղաքականության ապագայի համար¹:

Նույն օրն ևեթ Միացյալ Նահանգների նախագահ Ջ. Քարտերն իր հարցազրույցներից մեկի ժամանակ հավաստում էր Իրանում ԱՄՆ-ի քաղաքական նպատակների կայունությունն ու այն պահպանելու անհրաժեշտությունը՝ իրականում որերորդ անգամ հիշեցնելով այն բոլոր գործոնները, որոնք ԱՄՆ-ը համարել և համարում էր իր ռազմավարության հիմքը և որոնցից, հասկանալի պատճառներով, մտադիր չէր երբևէ հրաժարվել²: Ավելորդ չէ նշել, որ Միացյալ Նահանգների այդպիսի դիրքորոշումն ուղեկցվում էր նաև այն պատճառաբանությամբ, որ այդ եմ պահանջում նաև Իրանի և տարածաշրջանի՝ առանց բացառության բոլոր երկրների կենսական առաջնահերթ շահերը, և որ այնտեղ ԱՄՆ-ի դիրքերի հետագա ապահովումը միանգամայն համահունչ է նախ և առաջ հենց վերջիններին շահերին:

Հայտնի է, որ նախապես ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջանները, չնայած Իրանում ամերիկյան ավանդական քաղաքականության շարունակման

ձևերի հետ կապված տարածայնություններին³, մեծ հույսեր էին կապում Շահվուր Բախթիարի՝ իրենց և շահի համատեղ ջանքերով ստեղծված կառավարության հետ: Դեռևս 1979 թ. հունվարի սկզբներին ամերիկյան ադմինիստրացիան հայտարարում էր, որ պատրաստ է լինի համագործակցել Բախթիարի կառավարության հետ, անկախ այն բանից՝ շահը կմնա Իրանում, թե՛ ոչ՝:

Փորձելով յուրովի բացատրել Իրանում տեղի ունեցածի պատճառները՝ Քարտերը միաժամանակ հույս էր հայտնում, որ իրենց կողմից հովանավորվող Բախթիարի կառավարությունը, որին պատրաստ են աջակցել այսուհետև ևս, կկարողանա վերջ դնել արյունահեղությանը, վերականգնել երկրի կայունությունը և Իրանը վերադարձնել նորմալ կյանքի⁴: Հատկանշական է, որ Իրանում ընդդիմության հանդես էլ վերաբերմունքը նույնպես այս պահին Քարտերը կապում էր այն հանգամանքի հետ, թե վերջիններս որքանով լայն կլինեն Բախթիարի կառավարությանը: Սակայն հունվարի կեսերին այսօրվա Խոմեյնին, ինչպես և պետք էր սպասել, կտրականապես մերժեց Բախթիարի նորաստեղծ կառավարության հետ համագործակցելու Քարտերի հորդորները⁵: Հաջողություն չունեցավ մաև Փարիզ մեկնելու և Խոմեյնու հետ բանակցելու Բախթիարի ինքնավստահ փորձը⁶:

Այսուհանդերձ, Իրանում ծավալվող բռնու գործընթացները միանգամայն կանխատեսելի էին դարձնում Բախթիարի կառավարության մոտալուտ ճակատագիրը: Այդ էր պատճառը, որ շարունակելով աջակցել Բախթիարի կառավարությանը, ԱՄՆ-ը, միաժամանակ, փորձում էր կապեր հաստատել և, հնարավորության դեպքում, երկխոսություն սկսել հոգևոր ընդդիմության հետ⁷: Մամականը, որ Խոմեյնին արդեն 1979 թ. հունվարի սկզբներին հայտարարում էր, որ Իրանը պատրաստ է լավ հարաբերություններ զարգացնել Սիացյալ Նահանգների և Արևմտյան Եվրոպայի երկրների հետ, եթե նրանք դադարեցնեն աջակցությունը շահին և միջամտությունը իր ներքին գործերին⁸:

Երբ Խոմեյնին 1979 թ. փետրվարի 1-ին վերադարձավ Իրան և ամմիջապես իր կողմից ստեղծված Ժամանակավոր կառավարության վարչապետ նշանակեց Մեհդի Բազաբգանին, արդեն փետրվարի 12-ին իր հարցազրույցի ժամանակ Քարտերը հայտարարեց, որ ջանալու է խաղաղ համագործակցություն շարունակել Իրանի հետ⁹: Հաջորդ իսկ օրը՝ փետրվարի 13-ին, Պետդեպարտամենտի ներկայացուցիչը հաստատում էր, որ Թեհրանի նոր վարչակարգն ընդունել է մախսաֆահ Քարտերի համագործակցության առաջարկը, և համոզմունք էր հայտնում, որ Սիացյալ Նահանգներն ու Իրանը շարունակելու են երկկողմ հարաբերությունները¹⁰:

Հարկ է նշել, որ այդ ժամանակ Իրանում Միացյալ Նահանգների դեսպան Վ. Ասլիվենը ամերիկյան կառավարության կողմից տեղեկացված էր այն մասին, որ չնայած Իրանում կառավարության փոփոխությանը՝ ԱՄՆ-ի իշխանությունները որոշել են շարունակել Իրանի հետ դիվանագիտական հարաբերությունները և հրահանգ էր ստացել այդ մասին պաշտոնապես հայտնել Իրանի արտգործնախարարին¹²։ Մա, փաստորեն, նշանակում էր, որ Միացյալ Նահանգները պաշտոնապես ճանաչում էր Իրանի նոր վարչակարգը։ Վաշինգտոնի այսպիսի կողմնորոշումը միանգամայն համապատասխանում էր Սպիտակ տանը կազմակերպված մամուլի ասուլիսի ժամանակ Քարտերի այն արտահայտությանը, որ ԱՄՆ-ը ձգտում է լավագույնս օգտագործել Իրանում կառավարության փոփոխությունը և ի հնարավորինս անել ամեն ինչ՝ այնտեղ ամերիկյան շահերի պաշտպանության համար¹³։

Այսպիսով, իրադրության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Իրանից շահի հետանալը և Իրանում նոր կարգերի հաստատումը ամենևին էլ չնվազեցրին այնտեղ Միացյալ Նահանգների ակտիվությունը։ Ուղղակի ԱՄՆ-ի դեկլարարության քաղաքականության մեջ սկսվեց ոչ տևական, սակայն կարևոր և հազեցած նոր վայր։

Այդ շրջանում ամերիկյան քաղաքականության ատաջնահերթ նպատակն, անշուշտ, շարունակում էր մնալ Իրանում իր ներկայությունն ապահովելը և պահպանելը, որին և ուղղված էին նրա հիմնական ջանքերը։ ԱՄՆ-ը, ամենայն հավանականությամբ, հասցրել էր ձերբազատվել շահի կորստյան և Բախթիարի վաղանցիկ կառավարության ֆիասկոյի հսրուցած ընկճվածության զգացումից և գրեթե չէր կասկածում, որ ոչ մեծ ջանքեր գործադրելով՝ Բազարգանի կառավարությանը կկարողանա հաջողությամբ օգտագործել որպես այլընտրանք։

Իրանի նոր իշխանությունների առաջին քայլերն այս տեսակետից ԱՄՆ-ի համար ավելի քան հուսադրող էին։ Վերը հիշատակված մամուլի ասուլիսի ժամանակ Քարտերը հայտարարում էր, որ Իրանում ամերիկյան դեսպանությունը խորհրդակցել է Բազարգանի նորաստեղծ կառավարության հետ, և որ այն շատ արդյունավետ է եղել, քանի որ հրաշխավորել է Իրանում ամերիկյան քաղաքացիների ապահովությունը¹⁴։ Բազարգանի կառավարության աջակցությամբ հնարավոր եղավ իրականացնել Իրանից ամերիկյան մեծաթիվ քաղաքացիների տարահանումը, ինչը հեղափոխության հաղթանակից հետո ամերիկացիներին ամենից շատ հուզող խնդիրներից մեկն էր։

1979 թ. փետրվարի 14-ին ցուցարարները հարձակում գործեցին Թեհրանում ԱՄՆ-ի դեսպանատան վրա և պատանդ վերցրին դեսպանության աշխատակիցներին¹⁵։ Բազարգանի և կառավարության մյուս

քարձրաստիճան պաշտոնյաների ջանքերով նրանց հնարավոր եղավ ազատել¹⁶:

Միացյալ Նահանգների ղեկավար շրջանները, հետապնդելով ուրուշակի մպատակներ, սևեռում կերպով հետևում էին Իրանում ընթացող պրոցեսներին և Բազարգանի կառավարության ու անձամբ Խոմեյնու՝ ներքին և արտաքին քաղաքականության բնագավառում ձեռնարկած քայլերին՝ երկու երկրների միջև փոխհարաբերությունների հեռանկարներն ավելի ճիշտ գնահատելու համար:

ԱՄՆ-ը որոշակի հույսեր էր կապում նախ և առաջ Բազարգանի հետ: Վերջինս՝ որպես լիբերալ-բուրժուական գործիչ, իր համոզմունքներով և համապատասխան կեցվածքով կարծես դեմ չէր հաշտվել ԱՄՆ-ի հետ (ինչպես և կապիտալիստական աշխարհի հետ ընդհանրապես) և ազգային տնտեսությունը պահպանել կապիտալիզմի շրջանակներում: Ամերիկյան ղեկավարների հիշողության մեջ դեռ թարմ էր այն, որ «չափավորները», որոնց շահերի արտահայտիչն էր Բազարգանը, Վաշինգտոնի հետ մերձեցումը իրական երաշխիք էին դիտում Իրանի անկախության ապահովման համար, ինչպես և իշխանության հասնելու կարևոր մայրապայման՝ դեռևս մայիքան շահի վարչակարգի տապալումը:

ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջանները գրեթե վստահ էին, որ Իրանի նոր իշխանությունները ուշ թե շուտ շրջվելու էին դեպի ԱՄՆ-ը: Իրանից տարահանված ամերիկյան դիվանագետներից մեկը, որ լավատեղյակ էր Իրանի ներքին իրադրությանը, այն համոզվածությունն էր հայտնում, որ Իրանի ղեկավարներն ընտրություն չունեն, և նրանց պարզապես ժամանակ է պետք որպեսզի կարողանան թոթափել իրենց ավելորդ և անհարկի պատվամոլությունը¹⁷:

ԱՄՆ-ին ամենից շատ հույս էր ներշնչում հեղափոխությունից հետո Իրանում ստեղծված ծանր տնտեսական վիճակը: Ամերիկյան մամուլն անընդմեջ և մի ստանձին հաճույքով էր արձանագրում այդ իրողությունը հաստատող քաղմաքիվ փաստերը և, հատկապես այդ մասին Իրանի ղեկավարների և քարձրաստիճան պաշտոնյաների հավաստիացումները:

1979 թ. մարտի 11-ին՝ հարցազրույցներից մեկի ժամանակ, Բազարգանն անթաքույց մտահոգություն էր հայտնում երկրում տիրող ծանր վիճակի կապակցությամբ և խոստովանում էր, որ իրենք դեռ բոլորովին պատրաստ չեն այն հաղթահարել¹⁸: Երկրի ճգնաժամային վիճակի հանդեպ իր անհանգստությունն էր արտահայտում նաև Խոմեյնին: Իրանի քանվորներին հղած մի ուղերձում նա կոչ էր անում համբերության և նրանցից պահանջում էր կառավարությանը ժամանակ տալ դժվարություններից դուրս գալու ելք գտնելու համար¹⁹:

Վերջիններիս ասագնապն, անշուշտ, չափազանցված չէր, այլ միանգամայն հասկանալի և բնականոն, եթե նկատի առնենք այն կարևոր հանգամանքը, որ միլիոնավոր իրանցիներ նոր իշխանություններից ակնկալում էին իրենց վիճակի արմատական բարելավում, և նրանց հիասթափությունը կարող էր վճռորոշ լինել դեռևս չամրապնդված իշխանությունների համար:

Մտեղծված իրադրության պայմաններում ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջաններին հատկապես ոգևորում էին Իրանի բարձրաստիճան պաշտոնյաների կողմից հաճախ արվող ակնարկները, երբեմն նաև բացահայտ արտահայտությունները ԱՄՆ-ի և, ըմբռնաբար, Արևմտաքի հետ կապերը շարունակելու անխուսափելիության մասին, ընդ որում՝ ոչ միայն տնտեսական, այլև ռազմական բնագավառներում: Իրանում ԱՄՆ-ի դեսպան Մալիվենի վկայությամբ՝ դեռ նոր իշխանության եկած Բազարգանը մի ամիսով նրան անկեղծորեն ասել էր, որ իրենք հույս ունեն շարունակել ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցությունը և անվտանգության հետ կապված հարցերի կարգավորումը²⁰:

ԱՄՆ-ը Բազարգանի վարչապետ դառնալը նպատակահարմար էր գտնում նաև այն ստումով, որ վերջինս նշանակված էր Խոմեյնու կողմից և վայելում էր նրա վստահությունն ու հովանավորությունը: Եվ որքան էլ, իրականում, Խոմեյնին էր դրության տերը, այնուամենայնիվ, ԱՄՆ-ի ղեկավարները հույս ունեին անհրաժեշտության դեպքում նրա միջոցով ազդել Խոմեյնու վրա: Միացյալ Նահանգներն ակնկալում էր հմտորեն օգտագործել նաև Բազարգանի և Խոմեյնու հայացքների, նպատակների, նաև գործելակերպի միջև առկա հակասությունները՝ ապավինելով այդ ասպարեզում իր ձեռք բերած հարուստ վարձին:

ԱՄՆ-ի համար, իհարկե, առանձնակի կարևորություն էր ներկայացնում Խոմեյնու հետ հարաբերությունների կարգավորումը: Մանավանդ, որ ԱՄՆ-ի նկատմամբ վերջինիս դիրքորոշումն այդ պահին չնայած չափազանց զգուշավոր էր, սակայն ոչ միանգամայն անհուսմանալի և անգիջում:

Եթե դեռևս 1978 թ. դեկտեմբերին Քարտերը առանց վարանելու հանդիմանում էր Խոմեյնուն և հրապարակայնորեն հայտարարում, որ որևէ ցանկություն չունի նպաստել նրա ազգայնական համախոհների իշխանության գալուն և նույնիսկ չէր քաջանում իր թշնամանքը վերջինիս հանդեպ, իսկ Խոմեյնին էլ, իր հերթին չէր դադարում սպառնալ, որ ԱՄՆ-ը և շահին աջակցող մյուս պետությունները գրկվելու են իրանական մավթից և նրանց հետ բոլոր պայմանագրերը չեղյալ են հայտարարվելու, ապա կարճ ժամանակ անց իրադրությունը հիմնովին վախժվել էր: Այժմ արդեն Միացյալ Նահանգների ղեկավարները ջանք չէին խնա-

յում շփման նորանոր եզրեր գտնել խոմենյնու հետ և նվաճել նրա վստահությունը:

Իրանի արտաքին գործերի նախարար և միաժամանակ խոմենյնու զլխավոր օգնական Իբրահիմ Յազդին ամերիկացի լրագրողներից մեկի հետ հարցազրույցի ժամանակ նշելով, որ իրանական ժողովրդի համար դժվար է մոռանալ անցյալը, և որ հատկապես ԱՄՆ-ի՝ նախկին շահի հեճարանը լինելու մասին հիշողությունը լուրջ պրոբլեմներ է ծնում Թեհրանի և Վաշինգտոնի հարաբերությունների միջև, շտապում էր հավաստել, որ, այնուամենայնիվ, իրանցիները վատ չեն տրամադրված ամերիկացիների հանդեպ, և եթե վիճակված է Վաշինգտոնի հետ բարելավել հարաբերությունները, ապա նախ և առաջ Միացյալ Նահանգները պետք է փոխեն իրենց դիրքորոշումը Իրանի նկատմամբ»²¹: Յազդինի այս արտահայտությունն, անկասկած, արված էր ոչ առանց խոմենյնու հավանության, և եթե անտեսենք նշարվող ֆատալիզմի երանգը, ապա այն պարզորոշ կերպով հասկացնել էր տալիս, որ նախ, իրանցիները պատրաստակամ են համագործակցել և մույնիսկ բարելավել հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ, և ապա, որ այդ հարցի կարգավորման գործում ակնկալվում է նաև ԱՄՆ-ի փոխադարձ ակտիվությունը:

ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների հարցում Իրանի ղեկավար շրջանների և, մասնավորապես, խոմենյնու կեցվածքի նման ակնհայտ վավախությունը նախ և առաջ նպատակ ուներ ԱՄՆ-ին հույսեր ներշնչելով՝ հեռացնել Բախթիարից, զրկել վերջինիս նրա աջակցությունից, և ապա՝ կասեցնել իր մտադրությունների մինչև վերջ իրականացումը նրա կողմից խոչընդոտելու հնարավորությունը:

Այլ բան է, որ խոմենյնին, միաժամանակ, չէր դադարում նախկին պաթոսով և ամենախիստ արտահայտություններով յուրաքանչյուր պատենհ առիթով մեղադրել ԱՄՆ-ին Իրանի բոլոր դժվարությունների մեջ: Պատճառը, թերևս, այն է, որ ստեղծված իրադրության պայմաններում հարկադրված լինելով ճկունություն ցուցաբերել և որոշակի ժեստեր անել ԱՄՆ-ին, խոմենյնին, այնուամենայնիվ, չէր ուզում որևէ չավավ աղարատել անգիջում գործչի իր կերպարը և, ինչպես իրավացիորեն նշում են որոշ ուսումնասիրողներ, կայունության այս ցուցադրումը առավելապես «ներքին օգտագործման»²², այսինքն՝ սեփական ժողովրդի համար էր:

Փոփխված իրադրության պայմաններում Իրանի հետ հարաբերություններ զարգացնելու հնարավորության հարցում ԱՄՆ-ին լավատեսության առիթ էր տալիս նաև խոմենյնու և նրա համախոհների ընդգծված հակակոմունիզմը, և ԱՄՆ-ի ղեկավարները վստահ էին, որ թեկուզ միայն հակադրվելու և հակադրելու համար ԽՍՀՄ-ի ճնշումներին, Իրանի նոր ղեկավարությունը դարձյալ հակվելու է ԱՄՆ-ի կողմը: Պատահական չէ, որ 1979 թ. փետրվարի 27-ին Սպիտակ տանը մի ճաշկերույ-

քի ժամանակ Զարտերը հայտարարեց, որ իր կարծիքով Իրանում գրեթե բոլոր պատասխանատու կամ ազդեցիկ անձիք վճռական հակակոմունիստական կողմնորոշում ունեն²³։ Ի դեպ, այս հանգամանքը չափազանց հաճախ և մեծ գոհունակությամբ էր արծարծվում ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջաններում։ 1979 թ. սեպտեմբերին Իրանի արտգործնախարար Իբրահիմ Յազդիի հետ Նյու-Յորքյան հանդիպման ժամանակ ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Սայրուս Վենսը, անդրադառնալով երկու երկրների միջև հարաբերությունների զարգացմանն ու հետագա ամրապնդմանը նպաստող հանգամանքներին, հատկապես նշում էր, որ Միացյալ Նահանգները և Իրանը արդեն իսկ բնական դաշնակիցներ են Խորհրդային Միության հանդեպ ունեցած իրենց ընդհանուր վախի բերումով²⁴։

Այսուհանդերձ, ԱՄՆ-ի և Իրանի միջև մերձեցման և հարաբերությունների բարելավման գործընթացն սպասվածի պես հարթ չէր ընթանում և, ինչպես ցույց տվեց իրադարձությունների հետագա զարգացումը, ԱՄՆ-ի ոգևորությունը վաղաժամ էր։ Մասնավորաբար, ԱՄՆ-ի համար ծագել էին մի շարք մտահոգիչ պահեր, որոնք չնկատել, առավել ևս հաշվի չառնել հնարավոր չէր. 1979 թ. ապրիլի սկզբներին արդեն Բազարգանը մի ասուլիսի ժամանակ, դարձյալ հավաստիացնելով, որ Իրանի տնտեսության համար անհրաժեշտ օտարերկրյա (նախ և ստաջ աներիկյան) օգնությամբ շարունակվելու է ամկա ծրագրերի գործարկումը, և դրանցում ընդգրկված օտարերկրյա մասնագետները օգտվելու են լիակատար անվտանգությունից ու Իրանի կառավարության պաշտպանությունից, միաժամանակ ընդգծում էր, որ Իրանն այլևս Պարսից ծոցում և և Հնդկական օվկիանոսում չի խաղալու ժանդարմի իր նախկին դերը և դադարեցնելու է այդ դերի հետ կապված բոլոր նախագծերի իրականացումը²⁵։

ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջաններին լրջորեն անհանգստացնում էր նաև Խոմեյնու և Բազարգանի միջև ոչ վաղ անցյալում իրենց քաղաքականության իրականացման համար այնքան նպաստավոր քվացող հակասությունների արագ և չափից ավելի խորացումը, հանգամանք, որն ի վերջո կարող էր հանգեցնել Իրանում իրադրության նոր, կտրուկ փոփոխության։ ԱՄՆ-ի համար անկանխատեսելի հետևանքներով։

1979 թ. նոյեմբերի 5-ին լիբերալ-բուրժուական ճանաչված գործիչ Մեհդի Բազարգանին ժամանակավոր կառավարության վարչապետ նշանակելուց որոշ ժամանակ անց՝ արդեն մարտի սկզբներին, Խոմեյնին փաստորեն առաջին անգամ խիստ քննադատության ենթարկեց նրա կառավարությանը՝ մեղադրելով թուլության, շքեղության ձգտելու և Արևմուտքի առջև խոնարհվելու, իսկ անձամբ Բազարգանին՝ նաև իշխանության արևմտյան մոդելը գերադասելու մեջ՝ համարելով այն Իրանի համար խիստ վտանգավոր²⁶։ Խոմեյնին, անշուշտ, նոր չէր, որ հայտ-

նաբերել էր իր և Բազարզանի քաղաքական հայացքների և նպատակների կոնցեպտուալ տարբերությունը, երբեմն նաև՝ կատարյալ հակադրությունը: Մակայն նա որոշ ժամանակ դեռ վաղ էր համարում այդ հանգամանքը մղել առաջին պլան, քանի որ Բազարզանի կառավարությունը շարունակում էր իրականացնել իրադրության վրա հսկողություն սահմանելու, Իսլամական հանրապետություն հաստատելու համար ներքին և արտաքին նպաստավոր պայմաններ ապահովելու և այն մախսապատրաստելու հումեյնու մախանշած ծրագրերը և դեռ անելիքներ ունենալն ապագայում:

Ստեղծված իրադրության պայմաններում, հասկանալիորեն, Բազարզանի մոտ ևս, որը շատ լուրջ էր մտնում իր առջև դրված խնդիրների կատարմանը, օրեցօր ավելի էր սաստկանում անհարմարավետության զգացումը: Նա այլևս չէր թաքցնում իր ծայրահեղ դժգոհությունն այն առիթով, որ հումեյնու ստեղծած հեղափոխական կոմիտեներն ու գինված հեղափոխական խորհուրդները անընդհատ միջամտում են կառավարության գործերին՝ սահմանափակելով վերջինիս ազատ և լիարժեք գործելու հնարավորությունը և անհաջողության մատնելով կառավարության կարևոր մախսածեղություններն ու միջոցառումները:

Խորացող ճգնաժամի ակնհայտ արտահայտություններից էր ապրիլին Բազարզանի կառավարության արտաքին գործերի մախարար Քարիմ Սանջարիի հրաժարականը, որը նրա կողմից պատճառաբանվում էր վերը հիշված հանգամանքով և այդ պարագայում գործնական որևէ քայլ ձեռնարկելու անհնարինությանը: Նույն պատրվակով հեռացան նաև կառավարության մի շարք այլ անդամներ, այդ թվում նաև ներքին գործերի մախարար Ահմադ Մադանին:

Բազարզանը ևս վաղուց ի վեր պատրաստ էր թողնել վարչապետի պաշտոնը, սակայն հրաժարականի նրա բազմաթիվ վարձերը հումեյնու կողմից մնում էին անարձագանք: Հումեյնին Բազարզանին ընտրել էր այնքան ժամանակի համար, որքան իրեն պետք էր, և երբ պահը վրա հասավ, նրանից ազատվելու պատրվակն, անշուշտ, հեշտությամբ գտնվեց: Իսկ մինչ այդ հումեյնին շարունակում էր ցուցադրաբար և հրապարակայնորեն դատապարտել Բազարզանի բոլոր իրական և հնարավոր թերություններն ու բացթողումները, իր ընկալմամբ՝ նրա քաղաքականության արատավոր և իրանական հեղավախության համար վնասակար ասպեկտները, որի միակ նպատակը նրան վարկաբեկելն ու նսեմացնելն էր՝ նրա մոտալուտ պաշտոնանկությունը հասարակության աչքում բնականոն և արդարացված ներկայացնելու համար:

Երկրի ներսում իրադարձությունների զարգացման այսպիսի ընթացքն իր անխուսափելի ազդեցությունն ունեցավ նաև Միացյալ Նահանգների հետ Իրանի հարաբերությունների վրա՝ ավելի ընդգծելով

նրանց մեջ նկատվող հետադիմության միտումները և անորոշ դարձնելով այդ հարաբերությունների թեկուզ ոչ նախկին որակով վերականգնվելու հեռանկարը: Այս իրողությունը հաստատող փաստերից մեկը, թերևս, 1979 թ. հոկտեմբերին Իրանի իշխանությունների արտահայտած մտադրությունն էր իրանա-ամերիկյան պայմանագրերը չեղյալ հայտարարելու մասին²⁷, ինչը ստիք տվեց պաշտոնական ԱՄՆ-ի դժգոհությանը: Խոմեյնու և Բազաբգանի բացահայտ, անընդհատ խորացող առնակատումը առաջին վաքը հաջողությունից ռզևորված ամերիկյան ղեկավար շրջանների համար ակնհայտ էին դարձնում իրենց սպասելիքների իրականացման անհնարինությունը, մոր բարդություններ ստեղծում վերջիններիս համար և մղում համարժեք գործողությունների: Պաշտոնական Վաշինգտոնն, օրինակ, այդպես էլ չկարողացավ զսպել կուտակված բացասական զգացումներն ու անտարբեր մնալ Իրանում մարդու իրավունքների ռոնահարման բացահայտ կամպանիային, երբ շահի բազմաթիվ կողմնակիցները կարճ ժամանակում դատապարտվեցին և մահապատժի ենթարկվեցին: 1979 թ. ապրիլի 12-ին Միացյալ Նահանգները Իրանի նախկին վարչապետ Ամիր Աբբաս Հովեյդայի մահապատժի փաստը որակեց որպես արդարադատության միջազգային նորմերի կոպիտ խախտում²⁸: Իրանում շահի համախոհների զանգվածային մահապատժի հանգամանքը, ինչպես նաև հեղավախական դատարանների գործունեությունը ընդհանրապես, դատապարտվում էին նաև Միացյալ Նահանգների Սենատի մայիսի 17-ի բանաձևում²⁹, որը զայրությամբ ընդունվեց Խոմեյնու և նրա շրջապատի կողմից: Ի պատասխան՝ պաշտոնական Թեհրանը մույնիսկ պահանջեց, որ Իրանում ԱՄՆ-ի նախկին ղեսպան Սալլիվենին վախաբեկնելու պատրաստվող Վ. Քաթերը հետաձգի իր ժամանումը Թեհրան³⁰: Դա, փաստորեն, Իրանի և ԱՄՆ-ի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հավանական խզման առաջին լուրջ նախանշանն էր:

Ամեն ինչ վկայում էր, որ անդառնալիորեն անցել էին այն ժամանակները, երբ Խոմեյնին, լավագույն կերպով գիտակցելով ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջանների դիրքորոշման կարևորությունը հոգևոր ընդդիմության հեռանկարների ստումով, պատրաստակամություն էր հայտնում մոր էջ բացել ԱՄՆ-ի հետ իր հարաբերություններում: Այժմ Խոմեյնին ԱՄՆ-ի բարյացակամությունը նվաճելու կարիքը չուներ, ավելին, բացահայտորեն պատեհ առիթ էր փնտրում նրա հետ վաղեմի կոնֆլիկտը սրելու համար: Ամսիջապես այդ նպատակն էր հետապնդում իրադարձությունների զարգացման որոշակի վուլում Խոմեյնու և նրա շրջապատի նախաձեռնությամբ՝ գահընկեց արված և Իրանից արտաքսված շահին Միացյալ Նահանգներ ընդունելու կամ չընդունելու հարցը Իրանի նկատմամբ

ԱՄՆ-ի քաղաքականության չափանիշ և վերջինիս դեմ նոր կրքեր բորբոքելու առիթ դարձնելը:

Հայանի է, որ շահի ԱՄՆ մուտքի շուրջ խոսակցությունները նորություն չէին: Արդեն փետրվարի վերջերին ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտի ներկայացուցիչը տեղեկացնում էր շահի ցանկության դեպքում նրան ընդունելու ԱՄՆ-ի ղեկավարության պատրաստակամությունը³¹: Առանձնապես կարևոր նշանակություն չվերագրելով այս հանգամանքին՝ նա միաժամանակ հավաստիացնում էր Իրանի ժամանակավոր կառավարության հետ հարաբերություններն ընդլայնելու ԱՄՆ-ի կայուն մտադրության մասին³²:

1979 թ. հոկտեմբերին ԱՄՆ-ի կառավարությունը Թեհրանում իր գործերի հավատարմատարի միջոցով տեղեկացրել էր Բազարգանին և արտգործնախարար Յազդիին, որ շահը ԱՄՆ մուտքի թույլտվություն է խնդրել՝ բուժման նպատակով³³: Արտահայտելով այն տեսակետը, որ Իրանի ժողովուրդը, հասկանալիորեն, չի կարողանա բարյացակամություն ցուցաբերել նման այցելության թույլտվության հանդեպ, Իրանի իշխանությունները, միաժամանակ, երաշխավորում էին Իրանում ամերիկյան դեսպանության և ամերիկյան հաստատությունների անվտանգությունը³⁴: Ավելորդ չէ հիշեցնել, որ դեռևս հունվարի սկզբներին, անդրադառնալով Իրանից շահի հեռանալու հնարավոր հեռանկարին, Խոմեյնին հայտարարել էր, որ ինքը որևէ թշնամանք չի տաժի այն պետությունների նկատմամբ, որոնք շահին քաղաքական ապաստան կտրամադրեն, չնոսանալով նաև ավելացնել, որ Իրանը մտադիր է հետապնդել շահին իրավական ճանապարհով³⁵:

Մակայն այժմ վիճակը վախժել էր և այս պատեհ առիթը հաջողությամբ կարելի էր օգտագործել ԱՄՆ-ի դեմ: Այդ նպատակին էր ուղղված Յազդիի այն արտահայտությունը, որ եթե ԱՄՆ-ը ընդունի շահին, ապա դա կլինի ևս մի վկայություն այն բանի, որ Սիացյալ Նախանգները չի ուզում և պատրաստ չէ անկեղծորեն վախել իր քաղաքականությունն Իրանի նկատմամբ³⁶:

Երբ հոկտեմբերի 22-ին շահն, այնուամենայնիվ, Մեքսիկայից թռավ Նյու-Յորք, արտգործնախարար Յազդին շտապեց բողոք ներկայացնել Իրանում ԱՄՆ-ի գործերի հավատարմատարին³⁷: Եվ որքան էլ ԱՄՆ-ի ղեկավարությունը փորձում էր պնդել, որ շահի մուտքի թույլտվությունը դրված է միմիայն մարդասիրական մղումներով³⁸, պաշտոնական Իրանն անդրդվելի էր:

1979 թ. նոյեմբերի 1-ին Ալժիրի անկախության տարեդարձին նվիրված հանդիսություններին մասնակցելու առիթով այնտեղ գտնվող Բազարգանն ու Յազդին առանց Խոմեյնու գիտության հանդիպում ունեցան Զարտերի՝ անվտանգության հարցերով խորհրդական Ջ. Բեթզինս-

կու հետ³⁹: Նրանց միջև կայացան պաշտոնական բանակցություններ, որոնք, ինչ-որ ստումով կարելի էր գնահատել որպես «հաշտվելու քաղաքականությանը» որոշակիություն հաջորդող ակտ: Երբ այդ բանակցությունների մասին լուրերը հայտնվեցին մամուլում, Ալժիրից նոր վերադարձած Բազարգանը, այս անգամ արդեն Խոմեյնու դրոմամբ, նոյեմբերի 6-ին հրաժարական տվեց⁴⁰: Ընդամենը երկու օր ավելի վաղ՝ նոյեմբերի 4-ին, իրենց «խմամի կուրսի հետևորդ ուսանող – մահմեդականներ» անվանող մի խումբ երիտասարդներ, ի պատասխան շահի նկատմամբ ԱՄՆ-ի՝ Իրանի ժողովրդի համար անհանդուրժելի կեցվածքի, Խոմեյնու հրահրմամբ գրոհեցին Թեհրանում ԱՄՆ-ի դեսպանատունը և պատանդ վերցրին նրա ողջ աշխատակազմին⁴¹: Չթաքցնելով իր գոհունակությունը՝ Խոմեյնին կատարվածը գնահատեց որպես ևս մի հեղափոխություն⁴²:

Իրանա-ամերիկյան դիվանագիտական հարաբերություններն ընդհատվեցին:

Անկասկած, միջազգային արձագանք գտած այս արտասոց քվա-ցող միջադեպն ուղղակի հետևանք էր Իրանում քաղաքական բոտն զարգացումների և ստեղծված նոր իրադրությանը համապատասխան Խոմեյնու և նրա շրջապատի մարտավարության անխուսափելի վախո-խության, ինչը և մի շարք այլ հանգամանքների հետ միասին կանխորո-շեց Իրանում Միացյալ Նահանգների քաղաքականության՝ որոնումնե-րով ու հույսերով, ոգևորություններով ու հիասթափություններով լի այս վալի վերջնական անհաջողությունը:

ANUSH STAMBOLCIAN

THE POLICY OF THE USA TOWARDS IRAN DURING MEHDI BAZARGAN

After the departure of Shah Mohammed Reza Pehlevi in January 16, 1979, due to the absolutely new situation in Iran, the main concern of the USA became to keep its former positions and influence here.

The author studies the circumstances of the process of the development of the USA policy towards Iran during the rulership of Mehdi Bazargan, peculiarities of its forms and methods, as well as those important factors which, in spite of continuous efforts of the USA, finally led to the failure of this policy.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. The United States and Iran. A Documentary History, Maryland, 1980, p. 466.
2. "The New York Times", 17. 1. 1979.

3. Մասնավորաբար, Ազգային անվտանգության գծով Ջ. Քարտերի խորհրդական Ջ. Բժեզինսկին և նրա համախոհները կողմնակից էին շահի ընդդիմության նկատմամբ կոշտ գործողությունների, մինչդեռ պետքարտուղար Ա. Վենսն առաջարկում էր փոխզիջումների տարբերակը:
4. Stempel J., Inside the Iranian Revolution, Bloomington, 1981, p. 159.
5. The United States and Iran. A Documentary History, նշվ. աշխ., էջ 476:
6. Hoveyda F., The Fall of the Shah, L., 1980, p. 202.
7. Նույն տեղում, էջ 203:
8. Ուշագրավ է, որ Խոմենիու հետ համաձայնության գալու նպատակով նրա շրջապատի և հատկապես Բազարգանի հետ կապեր որոնելու գաղափարն առաջինը մտահղացել էր Իրանում ԱՄՆ-ի դեսպան Վ. Աալլիվենը և արդեն իսկ, առանց դեռևս Վաշինգտոնի հետ համաձայնեցնելու, աշխատանքներ էր սկսել այդ ուղղությամբ: Սալլիվենի այդ ակտիվությունը չնվազեց նաև Բազարգանի կառավարման ողջ շրջանում:
9. "The New York Times", 11. I. 1979.
10. "The New York Times", 13. II. 1979.
11. Stempel J., նշվ. աշխ., էջ 183:
12. Sullivan W., Mission in Iran, N. Y., L., 1981, p. 257:
13. "Известия", 2. III. 1979.
14. "The New York Times", 13. II. 1979.
15. Stempel J., նշվ. աշխ., էջ 167:
16. Նույն տեղում, էջ 188:
17. "Wall Street Journal", 26. II. 1979.
18. «Էքսպրեսս», 7. III. 1979 (պարսկ.):
19. «Քեյհան», 21. III. 1979 (պարսկ.):
20. Sullivan W., նշվ. աշխ., էջ 237:
21. "The New York Times", 7. V. 1979.
22. Иранская революция 1978—1979. Причины и уроки, М., 1989, с. 122.
23. "Washington Post", 27. II. 1979.
24. Heikal M., The Return of the Ayatollah: The Iranian Revolution from Mossadeg to Khomeini, L., 1981, p. 18. Ավելորդ չէ նշել, որ Խորհրդային Միությունն էլ, իր հերթին, ելնելով Իրանում հետապնդած նպատակներից, այդ շրջանում ըստ ամենայնի գովաբանում էր Խոմենիուն նրա հակահիմպերիախտական հայացքների համար և որոշակի հույսեր տաժելով՝ չհապաղեց պաշտոնապես ճանաչել Իրանի նոր կառավարությանը:
25. «Էքսպրեսս», 3. IV. 1979 (պարսկ.):
26. «Քեյհան», 7. III. 1979 (պարսկ.):
27. «Քեյհան», 10. X. 1979 (պարսկ.):
28. Grayson B., United State – Iranian Relations, W., 1981, p. 164.
29. Նույն տեղում:
30. Նույն տեղում:
31. "Известия", 23. II. 1979.

32. "Известия", 23. II. 1979.
33. Ziring L., Iran, Turkey, and Afghanistan. A Political Chronology, N. Y., 1981, p. 179.
34. Նույն տեղում:
35. "The New York Times", 9. I. 1979.
36. The New York Times", 3. V. 1979.
37. Heikal M., նշվ. աշխ., էջ 19:
38. Նույն տեղում:
39. Նեքսութի Ղ., Թարիխ-ե սիասի-ե րիսթ օ փանջ սալե-ե Իրան, Թեհրան, 1992, էջ 434 (պարսկ.):
40. Նույն տեղում:
41. Նույն տեղում, էջ 435:
42. Zabih S., Iran Since the Revolution, L., 1982, p. 54.